

צבא

יואב בן צרויה, שר צבאו של דוד המלך, צר על העיר אבל בית מעכה. זהו הצירוף הנפוץ ביותר מן המקרא עד למאה ה-20 במשמעות של מפקד. ציור מתוך תנ"ך מורגן

- לאחר למעלה משנתיים שבהן העורך היה זאב ז'בוטינסקי ולאחר עזיבתו המשיכו הרביזיוניסטים לעורכו. ייתכן, כמו במקרים רבים אחרים, כי לאיתמר בן אביי הייתה יד ורגל בשימוש הזה, אם כי גם אורי קיסרי אינו קוטל קנים.

צבא

שם העצם הזה נפוץ מאוד במקרא בלפחות ארבע משמעויות קרובות, וכן בצירופי לשון רבים. המשמעות הראשונה והבסיסית ביותר היא הגוף המאורגן של החיילים הנקרא גם כיום צבא. במשמעות הזאת הוא נמצא בצירופים רבים: גדודי צבא (**דברי הימים א**, ז: 4), שר הצבא (**שמואל א**, יז: 55), מלכי צבאות (**תהלים**, סח: 13). המשמעות השנייה קרובה מאוד לראשונה היא של גוף מאורגן של מלאכים, ובהם צירופים כגון צבא השמים (**מלכים א**, כב: 19), צבא המרום (**ישעיה**, כד: 21). המשמעות השלישית נחשבת במילונים המדעיים לנפרדת, למשל הביטוי "יוצא צבא". הם מפרשים את הניב במשמעות היוצא למלחמה, כלומר המילה צבא כאן היא במשמעות של מלחמה. ואולם, המשמעות הזאת של המילה מצויה רק בצירוף הזה. אבן שושן לעומת זאת מפרש: "אדם החייב בגיוס לצבא".

בלשון חז"ל ובפיוט משמשת המילה ביחוד במשמעות הדתית שלה - שני הצירופים הרווחים הם "צבא השמים" ו"אדוני צבאות". סופרי ההשכלה החזירו את השימוש הצבאי במלוא

מצביא

בבניין הפעיל הצורה המקראית הידועה ביותר היא זו של בינוני (הווה), והיא היחידה שבה נעשה כיום שימוש במילה מצביא: "וְאֵת סֹפֵר שַׂר הַצָּבָא הַמְצַבֵּא אֶת-עַם הָאֶרֶץ" (**ירמיה**, נב: 25). המשמעויות הן גיוס, פיקוד, והן נותרו כאלה עד היום. מעניין שבמילה הנראית לנו רגילה כל-כך כמעט שלא נעשה שימוש בכל תקופותיה של הלשון העברית עד המחצית השנייה של המאה ה-19. אז החל להיעשות בה בהדרגה שימוש במשמעות המקראית שלה - של מפקד צבא - בכתבי פובליציסטים בספרות ובעיתונות העברית, ובהם מנדלי מוכר ספרים, נחום סוקולוב ואחד העם. למשל, בעיתון **המליץ** נכתב: "ויקח עליו משרת מצביא חיל תוגרמה"³ ובתרגום לעברית בת ימינו: "לקח על עצמו את תפקיד מפקד צבא טורקיה". המעבר ממשמעות של מפקד אל המשמעות הקרובה של איש צבא לוחם חל כנראה בשנות ה-30 של המאה ה-20 ומשתקף בעיקר בעיתון **דואר היום**, עיתונו של איתמר בן אביי. כך, למשל, בכתבה של אורי קיסרי מפריו ב-1931 נכתב: "היה בלי כל ספק מדינאי גדול או מצביא גדול"⁴ - בדיוק כמו השימוש שלנו היום. השימוש במילה בשתי המשמעויות נמשך עוד שנים אחדות עד להקמת מסגרות צבאיות עבריות בארץ. יש לציין שהמאמר הנזכר ראה אור כחודש לאחר שובו של איתמר בן אביי לעיתון

המילה "צבא" הייתה אמורה אמנם להיות הראשונה שתידון במדור הזה, ואולם מכיוון שהצגתי את הנושאים בלא כל סדר מדרגי או שיטתי - הגעתי רק עתה לעסוק בה. השורש הזה רווח מאוד בלשון העברית, ושם העצם צבא הוא אחת המילים הרווחות בעברית. במילון ההיסטורי של הלשון העברית, הנמצא עדיין בשלבים התחלתיים למדי של העבודה באקדמיה ללשון העברית, יש קרוב ל-4,000 היקרויות (מספר המשפטים שבהם מופיעה המילה), מספר גדול מאוד. השורש נמצא בכל תקופותיה ורבדיה של הלשון העברית - החל במקרא וכלה בימינו. רק במקרא מופיע השורש למעלה מ-500 פעמים. זאת ועוד: צבא היא אחת המילים היחידות שלא שינתה את המשמעות שלה בלשון העברית במשך כל התקופות. במילון בן יהודה היא אחד הערכים הגדולים המשתרע על פני שבעה עמודים - היקף יוצא דופן במילון. המילה "צבא" היא מורכבת ועשירה במשמעויות ולכן אדון בה בפרוטרוט. אתחיל בשורש ובפועל הנגזר ממנו. השורש הזה נמצא בכל השפות השמיות - תמיד בהקשר של קרב, מלחמה, מבצע, חיילים. כך באוגריתית ובאכדית במשמעות של חייל, בערבית במשמעות של ללכת או לצאת נגד, בערבית דרומית ובאתיופית במשמעות של לפתוח במלחמה.

המילה על שלל משמעויותיה נפוצה מאוד במקרא. הפועל נמצא בכמה בניינים. בבניין קל המשמעות הבסיסית היא של התאסף, התקהל: "וְעָלְי זָקֵן מֵאֵד וְשָׁמַע אֶת כָּל-אֲשֶׁר יַעֲשׂוּן בְּנֵי לְכָל-יִשְׂרָאֵל וְאֵת אֲשֶׁר-יִשְׁכְּבוּן אֶת הַנְּשִׁים הַצָּבָאוֹת פָּתַח אֹהֶל מוֹעֵד"¹. זהו גם השימוש היחיד בעברית החדשה שהשתרש בזכות השימוש שעשו בפועל הזה סופרי ההשכלה ואלה שבאו אחריהם: "הנשים הצובאות על יד הפתח"².

ד"ר אשר שפירי, בלשן, עורך ומתרגם. מתמחה בלשון העברית ובסוציולוגיה של הלשון. חיבר את מדרין העריכה "ניסוח עברית"

עוזו, והמשיכו אותם סופרים קלסיים של הספרות העברית ואישים פוליטיים, ובהם נחום סוקולוב ואחד העם. הבולט שבסופרים האלה היה זאב ז'בוטינסקי שהקים את היחידות הראשונות של פרשים ונהגי פרדות יהודים בוגרי הצבא הבריטי במלחמת העולם הראשונה, ועסק בקביעת הלשון הצבאית המודרנית. לאחר הקמת צה"ל נכנסה המילה גם לתחום החוק והמשפט. הערה צורנית מעניינת היא שליד צורת הרבים המקראית "צבאות" מצויה בלשון חז"ל בלשון מדרשי האגדה הצורה "צבאים": "אמר רבי אלעזר שלושה צבאים הם, צבא לשמים ולארץ, צבא לתלמידים, צבא לייסורים לשמים ולארץ".⁵ חז"ל יצרו כמובן משחק מילים עם הרבים של צבי - צבאים.

צירופי לשון

צבא מלחמה וגדודי צבא. הצירוף הזה נראה לי מעניין במיוחד, שכן הוא מבחין בין צבא היוצא לקרב ויתר הצבאות מתחום האמונה או מן החיים האזרחיים: "וּמַעַבְרַ לַיַרְדֵן מִן־הָרְאוּבֵנִי וְהַגְדִי וְחָצִי שֶׁבֶט מְנַשֶּׁה בְּכָל פְּלִי צָבָא מְלַחְמָה מֵאַה וְעֶשְׂרִים אֶלְף" (דברי הימים א, יב: 38). בפרק ז: 4 מופיע: "גְּדוּדֵי צָבָא מְלַחְמָה" הדומה מאוד לביטוי "גדודי צבא" בימינו, שאינו מצוין בהכרח גדוד אלא כוחות צבא.

אנשי צבא. הצירוף ביחיד - איש צבא וברבים - אנשי צבא רווח מאוד במקרא במשמעות זהה לזו שבימינו - חיילים: "אֲנָשֵׁי הַצָּבָא בָּזְזוּ אִישׁ לִרְ" (במדבר, לא: 53).

יוצא צבא. במקרא הכוונה לחייב גיוס: "מִבֶּן עֶשְׂרִים שָׁנָה וְמַעְלָה כָּל־יֹצֵא

צָבָא בְּיִשְׂרָאֵל" (במדבר, א: 3). כיום יש לצירוף הלשון הזה משמעות נוספת - על-פי מילון אבן שושן - מי שסיים שירות צבאי.

ראשי צבא. המשמעות במקרא זהה לזו של היום: "אֵלֶּה מְבַנְיָגֵד רְאִשֵׁי הַצָּבָא אֶחָד לְמֵאָה הַקָּטָן וְהַגָּדוֹל לְאֶלְף" (דברי הימים א, יב: 15).

שר צבא. זהו הצירוף הנפוץ ביותר מן המקרא עד למאה ה-20 במשמעות של מפקד. הוא נעלם בהדרגה עם השימוש ההולך וגובר במילה מפקד, וביתר שאת לאחר קביעת המילה שר בעבור מיניסטר עם הקמת מוסדות המדינה.

צבא ההגנה לישראל

ב-26 במאי 1948 חתם דוד בן-גוריון, ראש הממשלה של הממשלה הזמנית של המדינה שזה עתה קמה, על "פקודת צבא ההגנה לישראל מס' 4 לשנת תש"ח" (כך במקור). הכתיב של המילה מעניין: דבר ראשון, כתוב "הגנה" ולא "ההגנה", כלומר לפי כללי הדקדוק חסרה כאן ה"א הידיעה. דבר שני, הוסיפו כאן מקף שיחבר בין צבא להגנה, דבר שלא מקובל זה זמן רב. זאת ועוד, בפקודת יום מס' 1 של הרמטכ"ל דאז יעקב דורי (לא הופיעה דרגה ליד שמו) מ-28 ביוני באותה שנה כתוב: "ליום ההשבעה של צבא הגנה לישראל". גם כאן חסרה ה"א הידיעה, אך המקף איננו. לעומת זאת, בפקודת יום להצטרפות אצ"ל לצה"ל מחודש יוני (היום אינו מצוין) צה"ל מכונה "הצבא העברי".

הבלשן הדגול יצחק אבינרי כתב על כך בספרו **יד הלשון**, שיצא לאור ב-1964, אך רובו נכתב עוד בשנות ה-40. את הסוגיה הזאת של ה"א הידיעה הוא צירף לפולמוסים לשוניים אחרים שהיו לו עם בן-גוריון באותה התקופה. אבינרי כתב בין היתר: "על 'את' [ויכוח אחר שהיה להם, א"ש] גזר ראש הממשלה גזירת השמדה גמורה, רחמנא ליצלן, ואילו על הא הידיעה לא נגזרה לפי שעה אלא השמדה חלקית. לפי דעת ראש הממשלה אין מקום להא הידיעה ב'צבא הגנה לישראל', באשר שם פרטי הוא".⁶ בהמשך הדברים הוא הוכיח שאין המדובר בשם פרטי, וטען שגם בשמות פרטיים רבים נוספת ה"א הידיעה, למשל, הירדן, הכרמל וכדומה).⁷

מוכר עיתוני דואר היום בירושלים, שנות ה-20. המעבר ממשמעות של מפקד אל המשמעות הקרובה של איש צבא לוחם משתקף בעיקר בעיתונו של איתמר בן אב"י

ברשימה קצרה מטעם האקדמיה ללשון העברית מ-2017 נכתב: "שמשון הופמן, ששימש שנים רבות קמ"ט העריכה והמינוח של צה"ל, מתאר (בספרו **לשון צה"ל** בשנים התש"ם-התשע"ד) את דרך הייסורים שהיה עליו לעבור כדי להחזיר את ה"א הידיעה לשם 'צבא ההגנה לישראל'. בינתיים נותרה לשון החוק בעינה, ואולם במאמץ מתמשך הצליח הופמן להטמיע את השם המיועד - ראשית במילון למונחי צה"ל שבעריכתו, ובהמשך בשורה ארוכה של מסמכים ופרסומים של הצבא, בשלטים, בסמל צה"ל ועוד. כן הוא פעל להוסיף את היידוע לשמותיהן של יחידות בצה"ל כגון חיל ההנדסה, חיל החינוך והנוער, המשטרה הצבאית".⁸

בחיים האזרחיים

המילה צבא בשימוש אזרחי נטועה עמוק בלשון דתית בביטויים כגון אדוני צבאות, צבא המרום, צבא השמים. ואולם למילה יש גם שימושים אזרחיים רבים, בייחוד בעברית החדשה, כגון קבוצת אנשים - צבא עיתונאים, קהל רב וצפוף, ציבור רב, שפע.

ההערות למאמר הזה מתפרסמות בסוף הגיליון.

